

УДК 811.111'42

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-1-19-30

Л.О. МОЛГАМОВА,
викладач кафедри германської філології
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

ФРЕЙМОВА МОДЕЛЬ ІМЕНІ КОНЦЕПТУ DEATH

У статті систематизовано різні підходи до визначення «фрейма». Проаналізовано останні дослідження і публікації з теми, які доводять, що згідно із сучасним науковим поглядом на міждисциплінарність когнітивної науки теорія фреймів у її класичному розумінні охоплює не всі виміри концепту, оскільки являє собою концептуальну модель стереотипних предметних ситуацій і не має нічого спільного з концептуальним аналізом, який звертається до знань про світ, у якому концепт функціонує в пізнавальній та комунікативній діяльності індивіда та реалізується у певному мовленнєвому акті, а отже, має бути в полі зору останнього разом з усіма зовнішніми зв'язками. У ході дослідження було поставлено мету побудувати фреймову модель імені концепту DEATH, яка була б здатна пояснити сутність феномена смерті в англійській картині світу, спираючись на мовні факти про досліджуване явище. Для досягнення мети було виділено логічні предикати денотативного значення лексеми *death* і угруповано на ґрунті базових пропозиціональних схем; аргументовано припущення щодо фрактальної рекурсивності фреймової моделі імені концепту – змістової та схематичної самоподібності. Було обґрунтовано, що концептуальна модель імені концепту DEATH має такі характеристики, як складність, динамічність, рекурсивність, наявність зворотного зв'язку та можливість входу й виходу з будь-якої точки. Також було зроблено висновок, що понятійна основа імені концепту DEATH за даними лексикографічних джерел являє собою досить узагальнену інформацію, джерелом якої є сфера предметно-логічної діяльності індивіда. Перспективним вважається додати до нього конкретний соціальний індивідуально-емоційний компонент із емоційної сфери діяльності індивіда з метою побудови модусу імені концепту DEATH і отримання всебічного уявлення про поняття «смерть» в англійській картині світу.

Ключові слова: фрейм, базисні фрейми, схеми пропозиції, концепт, фрактальність.

В статье систематизированы различные подходы к определению «фрейма». Проанализированы последние исследования и публикации по теме, которые доказывают, что согласно современному научному взгляду на междисциплинарность когнитивной науки теория фреймов в ее классическом понимании охватывает не все измерения концепта, поскольку представляет собой концептуальную модель стереотипных предметных ситуаций и не имеет ничего общего с концептуальным анализом, который обращается к знаниям о мире, где концепт функционирует в познавательной и коммуникативной деятельности индивида и реализуется в определенном речевом акте, а следовательно, должен быть в поле зрения последнего вместе со всеми внешними связями. В ходе исследования была поставлена цель построить фреймовую модель имени концепта DEATH, которая была бы способна объяснить сущность феномена смерти в англоязычной картине мира, опираясь на языковые факты об исследуемом явлении. Для достижения цели были выделены логические предикаты денотативного значения лексемы *death* и сгруппированы на почве базовых пропозициональных схем; аргументировано предположение о фрактальной рекурсивности фреймовой модели имени концепта – смыслового и схематического самоподобия. Было обосновано, что концептуальная модель имени концепта DEATH имеет такие характеристики, как сложность, динамичность, рекурсивность, наличие обратной связи и возможность входа и выхода с любой точки. Также был сделан вывод, что понятийная основа имени концепта DEATH по данным лексикографических источников представляет собой достаточно обобщенную информацию, источником которой является сфера предметно-логической деятельности индивида. Перспективным считается добавить к нему конкретный социальный индивидуально-эмоциональный компонент из эмоциональной сферы деятельности индивида с целью построения модуса имени концепта DEATH и получения всестороннего представления о понятии «смерть» в англоязычной картине мира.

Ключевые слова: фрейм, базисные фреймы, схемы предложения, концепт, фрактальность.

У науковий обіг термін «фрейм» було введено у 1955 р. Г. Бейтсоном як засіб інтерпретації людськими поведінками один одного. Засновник теорії фреймів, М. Мінський (1974) визначив фрейм як структуру даних для подання стереотипних ситуацій у вигляді мереж із вузлів і зв'язків між ними, де кожен вузол – ті або інші характерні риси ситуації. Фрейм як економний прискорений засіб передавання і оброблення інформації привертає увагу Ч. Філмора, який першим пов'язав фрейм з лінгвістикою, визначив його як «будь-яку систему лінгвістичних виборів, які можуть асоціюватися з прототипними зразками сцен» і зробив висновок, що люди асоціюють певні концепти з певними лінгвістичними фреймами [1, с. 140].

Фрейми структурують мовні значення, а також їхні фрагменти, демонструючи «найбільш загальний принцип категоризації і організації вербалізованої інформації» [2, с. 13]. Представляючи концепти, які належать до основних понятійних категорій, фрейми тим самим упорядковують мовну картину світу і вміщують у собі не лише інформацію про лінгвістичне буття досліджуваного концепту, а й певний соціальний сюжет.

Лінгвокультурний концепт DEATH завжди цікавив науковців як одне із найвагоміших універсальних теософських ментальних утворень з абстрактною семантикою в концептуальному просторі різних мов. Висвітленням особливостей цього концепту займались Л.В. Гнаповська [1], Л.К. Суворова [4], Д. Янус [9], А. Приходько [14], А. Уberman [17], Д. ван Екер [19]. Останні розглядають концепт DEATH з точки зору певної лінгвокультури і моделюють у вигляді фрейма з метою виокремлення найбільш вагомих характеристик його внутрішньої структури [14, с. 169]. Дослідники однакові в тому, що з-поміж багатьох засобів зображення реальності, когнітивні моделі (фрейми) є найбільш інформативними, оскільки охоплюють не тільки культурно зумовлену інформацію, а й опис дій та засобів пов'язаних з нею лінгвокогнітивних процесів [17, с. 428].

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить, що згідно із сучасним науковим поглядом на міждисциплінарність когнітивної науки теорія фреймів у її класичному розумінні охоплює не всі виміри концепту, оскільки являє собою, як зазначено вище, концептуальну модель стереотипних предметних ситуацій і не має нічого спільного з концептуальним аналізом, який звертається до знань про світ [2, с. 11], у якому концепт функціонує в пізнавальній та комунікативній діяльності індивіда та реалізується у певному мовленнєвому акті [3, с. 135], а отже, має бути в полі зору останнього разом з усіма зовнішніми зв'язками.

Мета нашої наукової розвідки – побудувати таку фреймову модель імені концепту DEATH, яка була б здатна пояснити сутність феномена смерті в англійській картині світу, спираючись на мовні факти про досліджуване явище.

Для досягнення мети було поставлено такі завдання: систематизувати різні підходи до визначення «фрейма»; виділити логічні предикати денотативного значення лексеми *death* і угрупувати їх на ґрунті базових пропозиціональних схем; побудувати фреймову мережу імені концепту DEATH; довести його фрактальність; зробити висновок про зміст понятійної основи імені досліджуваного концепту.

Використовуємо для цього метод побудови концептуальних мереж на основі базових фреймів, методика якого детально описана С.А. Жаботинською [2, с. 8].

Об'єктом дослідження постає концепт DEATH, лексикалізований в сучасній англійській мові.

Предметом дослідження є лексико-семантичні аспекти концепту DEATH в англійській мові лексикографічних джерелах та англійському художньому дискурсі.

Зважаючи на вищевикладене, актуальною, на нашу думку, є методика побудови концептуальних мереж на основі базових фреймів С.А. Жаботинської, яка узгоджується з основними дисциплінами когнітивної науки і має міждисциплінарну перспективу, необхідну для сучасних лінгвістичних досліджень [2]. На думку дослідниці, базові фрейми мають здатність утворювати концептуальні мережі завдяки різноманітним комбінаціям пропозиціональних схем. Зокрема, дослідниця виокремлює:

– предметний фрейм, у якому одна й та сама сутність (дехто, дещо) характеризується за своїми кількісними, якісними, буттєвими, локативними, темпоральними параметрами, поєднує **буттєві схеми** – квантитативну «X є СТІЛЬКИ-кількість», квалітативну «X є ТАКЕ-якість», локативну «X існує/діє ТАМ / LC-локатив (початок, шлях або місце, кінець)», темпоральну «X існує тоді / TM-темпоратив (початок, відрізок або момент часу, кінець)» та схему способу буття «X існує так-СПОСІБ»;

– *акціональний фрейм*, у якому декілька предметів об'єднуються зв'язками та наділяються аргументними ролями, включає **акціональні схеми стану/процесу** «AG-агенс діє», **контактною дії** «AG-агенс діє на РТ-пацієнс/AF-афектив» та **каузації** «CR-каузатор здійснює FT-фактив». Наведені схеми може бути розширено за рахунок аргументних ролей *сирконстант* (різновиди: АТ-супровідник, АД-помічник, СГ-контрагент, ІН-інструмент, МД-медіатив), *стимул* (GL-мета, CS-причина), *передумова* (CD-умова, CS-поступка), *реципієнт* (AD-адресат, ВН-бенефактив/ML-малефактив), а також за рахунок локативної та темпоральної схем;

– *посесивний фрейм*, у якому ДЕЩО-власник має ДЕЩО-тим, чим володіє, конституюється **посесивними схемами паритивності** «WH-ціле має PR-частину», **інклюзивності** «CR-контейнер має СТ-вміст» / «СТ-вміст має CR-контейнер» та **власності** «OW-власник має OD-власність» / «OD-власність має OW-власника»;

– *ідентифікаційний фрейм*, у якому постійні таксони предметної сутності є темпоральними непостійними таксонами, поєднує **ідентифікаційні схеми персоніфікації** «ID-індивід є PS-персоніфікатор (власна назва)», **класифікації** «ID-індивід / вид є CL-класифікатор: вид / рід» та **характеризації** «ID-індивід є СН-характеризатор»;

– *компаративний фрейм*, який формується зв'язками тотожності, подоби та подібності, поданий **компаративними схемами тотожності / метаморфози** «CV-компаратив є /ніби/ MS-корелят», **подібності / аналогії** «CV-компаратив є ніби AN-корелят» та **подоби / метафори** «CV-компаратив є нібито MT-корелят» [Жабот, имя как текст].

Згідно з концепцією базових фреймів С.А. Жаботинської, для побудови концептуальної мережі імені концепту DEATH аналізуємо стислий до основних ознак зміст лексеми *death* у різноманітних словниках англійської мови і виділяємо логічні предикати денотативного значення лексеми *death*:

1) Old English *dea* “total cessation of life, act or fact of dying, state of being dead; cause of death”, from Proto-Germanic **dauthuz*, from verbal stem **dau-*, which is perhaps from PIE root **dheu-* “to die”, with Proto-Germanic *-*thuz* suffix indicating “act, process, condition” [10];

2) the cessation of all vital functions of the body including the heartbeat, brain activity (including the brain stem), and breathing [9];

3) the permanent cessation of physical and mental processes in an organism [4];

4) the degeneration or disintegration of a biological cell [4];

5) the state of being dead (=of no longer living) [6];

6) the permanent cessation of all biological functions that sustain a living organism [13];

7) the irreversible cessation of all vital functions especially as indicated by permanent stoppage of the heart, respiration, and brain activity, the end of life [12];

8) the act of ceasing to exist [12];

9) something that is the cause of one's ultimate failure or loss of life [12];

10) an occasion when someone dies [8];

11) the time when something ends or the fact that it ends [8];

12) the end of the life of a person or animal [7];

13) a particular case when someone dies [7];

14) end of life [11].

Наступним кроком групуємо їх на основі базових пропозиціональних схем, що мають найвищий рівень узагальнення (схемності) та являють собою первинні категорії мислення і типи реляцій між ними. Тип пропозиційної схеми визначаємо за її приналежністю до одного з п'яти базових фреймів – предметного, акціонального, посесивного, ідентифікаційного та компаративного, які комбінуються один з одним, утворюючи інтегративні концептуальні моделі:

1) **буттєва квалітативна схема** «DEATH є ТАКА-якість»: total, permanent, irreversible, particular, ultimate;

2) **буттєва локативна схема** «DEATH є ТАМ-місце»: functions of the body, biological functions, vital functions, physical and mental processes, living organism, organism, biological cell, someone, something;

3) **буттєва темпоральна схема** «DEATH є ТОДІ-темпоратив»: end of life, loss of life, someone dies, something ends;

4) **акціональна схема контактною дії** «DEATH діє на ДЕЩО»: including the heartbeat, brain activity (including the brain stem), and breathing; indicated by permanent stoppage of the heart, respiration, and brain activity, the end of life;

- 5) ідентифікаційна схема класифікації «DEATH є ВИД/РІД/РОЛЬ»: a case, an occasion, the act, the state, the cause, fact, time;
6) компаративна схема «DEATH є МОВ/МОВБИ»: cessation, degeneration, disintegration.
На основі проведеного дослідження будуємо фреймову мережу імені концепту DEATH (рис. 1).

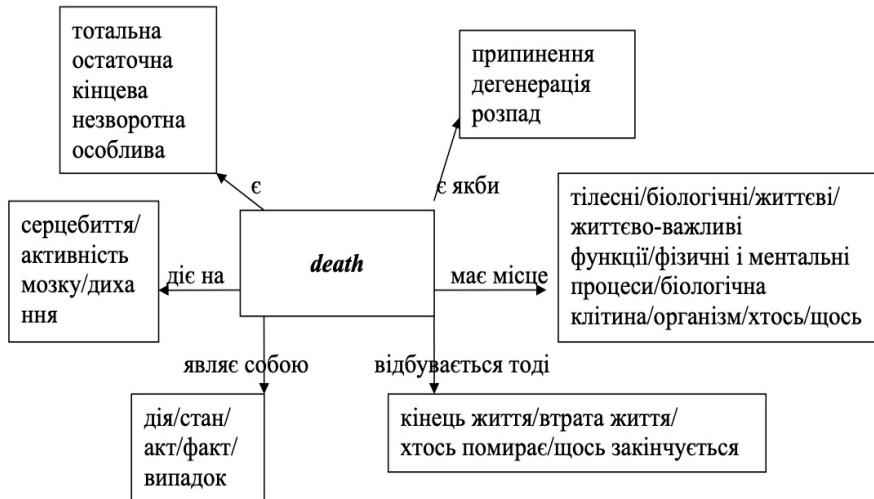

Рис. 1. Фреймова мережа імені концепту DEATH.

В умовах зміни наукової парадигми, коли посилюється інтерес до міждисциплінарних досліджень, нам близька теорія Н.В. Таценко, яка вважає, що «єдність усіх розміщених у концептуальній мережі підструктур забезпечується телескопічною організацією за принципом вкладеності одних компонентів в інші» [3, с. 207]. На думку дослідниці, зміст окремої схеми (ідентифікаційної, буттєвої, акціональної, компаративної тощо) вміщує зміст усіх інших схем, узагальнюючи або передбачаючи їх. За будь-якою зі схем можливе відновлення всієї мережевої концептуальної конструкції з його складників [3, с. 208]. Інакше кажучи, в основу наведеної моделі покладено процедуру фрактальної рекурсії – змістову та схематичну самоподібність. Слідом за Н.В. Таценко, маємо стверджувати, що мережева концептуальна модель імені концепту DEATH має такі характеристики, як складність, динамічність, рекурсивність, наявність зворотного зв'язку та можливість входу й виходу з будь-якої точки.

Спробуємо проілюструвати фрактальність концептуальної моделі імені концепту DEATH на матеріалі художнього англомовного дискурсу. Для аналізу візьмемо ситуацію з оповідання сучасного англомовного дискурсу як показового з точки зору наявної присутності в ньому теми смерті – це «The School» by Donald Barthelme (1981) («Школа» Дональда Бартелмі): «Billy Brandt's father who was knifed fatally when he grappled with a masked intruder in his home» [5, с. 2]. На батька Біллі автор відводить лише два рядка у своєму оповіданні, читаючи які ми розуміємо, що сталося щось жахливе, спираючись на понятійний зміст імені концепту, який стоїть за денотативним значенням лексеми *death*, вербалізованої пропозиційною схемою способу буття «DEATH існує так-СПОСІБ»: *was knifed fatally*. Зі значення лексеми *fatally* (in a way that causes death [7]) ми розуміємо, що відбулось «тотальне/остаточно/кінцеве/незворотне/особливе» «припинення/дегенерація/розпад» «тілесних/біологічних/життєвих/життєво важливих функцій/фізичних і ментальних процесів/біологічної клітини/організму/когось/чогось». «Кінець життя/втрата життя/хтось помер/щось закінчилось» відбулось в ході нещасного випадку (пропозиція акціональної схеми контактної дії «DEATH діє на ДЕЩО»: *grappled with a ... intruder*). Таким чином, автор навіть не вживає лексему *death*, але ми відновлюємо зміст цілого концепту з одного складника.

Висновки цього етапу наукової розвідки такі. У процесі проведеного дослідження було побудовано фреймову модель імені концепту DEATH та аргументовано припущення щодо її фрактальної рекурсивності. Також було зроблено висновок, що понятійна осно-

ва імені концепту DEATH за даними лексикографічних джерел являє собою досить узагальнену інформацію, джерелом якої є сфера предметно-логічної діяльності індивіда. Перспективним вважається додати до нього конкретний соціальний індивідуально-емоційний компонент із емоційної сфери діяльності індивіда з метою побудови модусу імені концепту DEATH і отримання всебічного уявлення про поняття «смерть» в англomовній картині світу.

Список використаної літератури

1. Гнаповська Л.В. Лінгвокогнітивні ознаки англomовної метафоричної репрезентації концепту «Смерть» / Л.В. Гнаповська // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки. – 2008. – Вип. 75 (4). – С. 55–58.
2. Коляденко О.О. Термін фрейм у лінгвістиці / О.О. Коляденко // Термінологічний вісник. – 2013. – № 2 (1). – С. 139–145.
3. Жаботинская С.А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) / С.А. Жаботинская // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2013. – № 6. – С. 47–76. DOI: 10.26565/2218-2926-2013-06-04.
4. Суворова Л.К. Концепт смерті в оповіданні Л. Яновської «Смерть Макарихи»: філософсько-культурологічні підтексти / Л.К. Суворова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 4.10. – С. 183–186.
5. Таценко Н.В. Емпатія в сучасному англomовному дискурсі: когнітивно-синергетичний вимір: дис. ... д-ра філол. наук / Р.В. Таценко. – Харків, 2018. – 472 с.
6. APA dictionary of psychology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dictionary.apa.org/death> (останнє звернення 25.02.2020).
7. Barthelme D. *The School* / D. Barthelme [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://legacy.npr.org/programs/death/readings/stories/bart.html> (останнє звернення 25.02.2020).
8. Complete Dictionary of Synonyms and Antonyms [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.synonyms.com/synonym/death> (останнє звернення 25.02.2020).
9. Janus D. *Phraseologie und Paromiologie der (Un)hoeflichkeit* / D. Janus // *Studia Phraeologica et Paroemiologica*. – 2014. – Vol. 1. – P. 235–249.
10. Longman dictionary of contemporary English online [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/death> (останнє звернення 25.02.2020).
11. Macmillan dictionary (free English dictionary and thesaurus online) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/death> (останнє звернення 25.02.2020).
12. Medical dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/death> (останнє звернення 25.02.2020).
13. Online etymology dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.etymonline.com/word/death> (останнє звернення 25.02.2020).
14. Prihodko A, Prykhodchenko O. Frame Modeling of the Concepts of Life and Death in the English Gothic Worldview / A. Prihodko, O. Prykhodchenko // *Lege Artis-Language Yesterday Today Tomorrow*. – 2018. – Vol. 3. – Issue 2. – P. 164–203.
15. Thesaurus.com. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.thesaurus.com/browse/death?s=t> (останнє звернення 25.02.2020).
16. TransLegal dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.translegal.com/dictionary/en/?search=death> (останнє звернення 25.02.2020).
17. Uberman A. *Death in Metaphorical Language* / A. Uberman // *Lege Artis-Language Yesterday Today Tomorrow*. – 2016. – Vol. 1. – Issue 2. – P. 171–211.
18. Uberman A. Frame Analysis of the Concept of Death across Cultures / A. Uberman // *Lege Artis-Language Yesterday Today Tomorrow*. – 2018. – Vol. 3. – Issue 1. – P. 417–447.
19. Van Acker D. An Etymological and Semantic Reconsideration / D. Van Acker // *Journal of Northwest Semitic Languages*. – 2017. – Vol. 43. – Issue 2. – P. 97–123.
20. Death // Wikipedia, the free encyclopaedia. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://en.wikipedia.org/wiki/Death> (останнє звернення 25.02.2020).